

БІБЛІЯТЭКІ СІСТЭМЫ МІНІСТЭРСТВА КУЛЬТУРЫ У НОВАЙ САЦЫЯКУЛЬТУРНАЙ СІТУАЦЫІ

Шляхі выхаду з любой складанай сітуацыі можна шукаць толькі тады, калі найперш зроблена яе дакладная ацэнка. Зрабіць жа гэта надзвычай не проста -- перашкаджаюць трывалыя стэрэатыпы, што склаліся ў поглядах на бібліятэку ў грамадстве наогул, у тэарэтыкаў бібліятэчнай справы, у саміх работнікаў бібліятэк.

Спробай даць такую ацэнку стала распрацоўка ў 1990--1991 гг. міжведамасным творчым калектывам "Канцэпцыі развіцця бібліятэчнай справы ў Рэспубліцы Беларусь", першы раздзел якой уяўляе сабой аналіз стану бібліятэчнай справы.

На падставе абгрунтаванай аргументацыі быў зроблены вывад аб крызісным стане бібліятэк і спрагназіраваны шляхі іх далейшага развіцця.

Прайшло ўжо два гады з часу заканчэння распрацоўкі Канцэпцыі і зараз мэтазгодна зрабіць аналіз асобных прагнозаў з яе і ступень іх рэалізацыі на практыцы. Пры гэтым увага сканцэнтравана выключна на бібліятэках сістэмы Міністэрства культуры.

Супярэчлівыя з'явы назіраюцца зараз у нашым грамадстве: з аднаго боку -- адраджэнне нацыянальнай культуры, цікавасць да сваёй гісторыі, да каранёў; з другога -- спад вытворчасці, эканамічная і палітычная нестабільнасць, недасканаласць законаў.

Гэтыя супярэчлівасці не могуць не адбівацца на стане культуры наогул і бібліятэчнай справе ў прыватнасці, у якой хаця і з цяжкасцямі, але ідзе працэс пераўтварэнняў.

Паступова мяняецца сутнасць бібліятэкі. У Канцэпцыі яе статус вызначаны як скарбніцы, заха-

вальніцы агульначалавечых духоўных каштоўнасцей, як нацыянальнай памяці беларускага і іншых народаў, што жывуць на тэрыторыі Беларусі.

Намаганні бібліятэчных работнікаў зараз накіраваны на аднаўленне ў грамадзян амаль знішчанага пачуцця нацыянальнай самасвядомасці, гордасці за свой народ, яго старажытную і багатую гісторыю. А без ведання мінулага, як вядома, нельга пабудаваць дастойную будучыню.

Закон аб мовах у Рэспубліцы Беларусь, дзяржаўныя праграмы "Памяць", "Спадчына", "Родная мова" далі напрамак рабоце бібліятэк на адрэджанне нацыянальнай культуры. Асабліва прыкметныя зрухі ў іх дзейнасці адбыліся ў выніку штогадовага конкурсу "Бібліятэка -- асяродак нацыянальнай культуры", які быў абвешчаны Беларускай фундам культуры і першы этап якога праводзіўся ў маі 1993 года. Цікавыя матэрыялы дасланы ў камісію па правядзенню конкурсу. Яны сведчаць аб тым, што з тыпавых стандартных устаноў культуры, як дзве кроплі вады падобных на бібліятэкі ў любым кутку былога Саюза, нашы бібліятэкі паступова набываюць ярка выражанае нацыянальнае аблічча. У іх афармленні выкарыстоўваюцца традыцыйныя народныя рамёствы -- вырабы з дрэва, саломкі, керамікі, ткацтва, вышывка і г.д. У многіх бібліятэках створаны краязнаўчыя, этнаграфічныя куткі. Ва ўсёй рабоце бібліятэк адчуваецца зацікаўленасць і заклапочанасць тым, каб па крупіцах адшукаць тое са спадчыны, традыцыі, народнай культуры, што яшчэ засталася, зберагчы яго, распаўсюдзіць. Аб гэтым красамоўна гавораць назвы мерапрыемстваў, што праводзяць бібліятэкі: "Лёс Вацкаўшчыны", "Зазірні ў сямейны альбом" (Іванаўская ЦЭС); "Калядныя сустрэчы ў гасцеўні", "Дала мне маці гэту мову як спадчыну, як заповіт" (Слоніўская ЦЭС); "Свята ў хаце цёткі Насты" (Пружанская ЦЭС). Народныя святы і абрады займаюць зараз вялікае месца ў дзейнасці бібліятэк.

Цікавыя знаходкі маюцца ў рабоце з дзецьмі: вусныя часопісы -- "Мы -- беларусы", музычныя гадзіны -- "Дудачка іграе, скрыпачка падпявае" (дзіцячая бібліятэка N 7 г. Гродна); завочныя падарожжы -- "З Несцеркам па родным краі", віктарыны -- "Што ў дзеда на гарышчы", "З бабулінага куферка" (Лельчыцкая раённая дзіцячая бібліятэка).

Практычна ўсе бібліятэкі прымаюць удзел у стварэнні "Кніг памяці": ажыццяўляюцца пошук, збор матэрыялаў, напаўненне картатэк, іх рэдагаванне.

Вялікае распаўсюджванне набылі аматарскія аб'яднанні краязнаўчай накіраванасці пры бібліятэках -- "Краязнаўца", "Вытокі", "Натхненне", "Роздум" і дзіцячыя -- "Крынічка", "Верасок", "Струменьчык", "Каласок".

Канцэпцыя прагназіруе шматварыянтнасць форм існавання бібліятэк. Салпраўды, пэўныя змены адбываюцца ў арганізацыі бібліятэчнага абслугоўвання насельніцтва. Паколькі ў рэспубліцы працягваецца працэс урбанізацыі, змяншаецца колькасць сельскага насельніцтва. У дробных сельскіх населеных пунктах робіцца немагчымым утрыманне бібліятэк, яны пераўтвараюцца часцей за ўсё ў пункты выдачы. Так, толькі за 1992 г. колькасць публічных бібліятэк сістэмы МК РБ скарацілася на 265 адзінак, у той час, як за мінулыя 5 гадоў -- крыху больш за 600 (у сярэднім па 100 штогод). Такім чынам, тэмпы скарачэння сеткі ўзраслі ў 2,5 разы. Каб крыху стрымаць гэты працэс і не пакінуць сельскіх жыхароў без-культурнага абслугоўвання, органы культуры ідуць на аб'яднанне невялікіх бібліятэк з клубамі, пры гэтым бібліятэкар вядзе клубную работу, або наадварот. За апошнія гады колькасць іх склала звыш 160, а наколькі эфектыўнай будзе іх дзейнасць -- пакажа час.

Ёсць іншыя прыклады сімбіёзу бібліятэк з установамі культуры. Так, Лашанская сельская бібліятэка Уздзенскага раёна Мінскай вобласці адначасова з'яўляецца карціннай галерэяй: Шарыбаўская сель-

ская бібліятэка Буда-Кашалёўскага раёна Гомельскай вобласці -- этнаграфічным музеем. Асабліва арыгінальны напрамак дзейнасці Старабудскай сельскай бібліятэкі таго ж раёна, якая развіваецца як бібліятэка -- дом народнай медыцыны. У памяшканні бібліятэкі -- стэнды з лекавымі раслінамі і кнігамі аб іх, шафы з лекамі; працуе аматарскае аб'яднанне "Здароўе ў нашых руках", у агульнаадукацыйнай школе праводзяцца ўрокі здароўя. Бібліятэкар па адукацыі, адначасова фельчар-лабарант, умела спалучае ў рабоце свае веды.

У сённяшні нялёгкі час бібліятэкарам важна не толькі захаваць свае родавыя функцыі, выжыць -- але і знайсці нешта новае, адметнае ад існаваўшых папярэдаў, а значыць, знайсці сваё месца ў новай сацыякультурнай сітуацыі.

Такім чынам, паступова ідзе працэс пераўтварэння масавых бібліятэк, арыентаваных на нейкую агульную масу з аднатыповымі запытамі, у публічныя бібліятэкі, разлічаныя на канкрэтнага чытача з яго індывідуальнымі патрэбамі. Таму прапанаваная Канцэпцыйная змена тэрміну ўяўляецца не толькі заменай шмільды, а карэннай перабудовай зместу работы, пачынаючы ад псіхалогіі работніка, складу фондаў.

Адно з карэнных пытанняў рэформы бібліятэк -- іх фонды. Зразумела, што менавіта тут у першую чаргу павінны адбыцца найбольш прынцыповыя змены. За 73 гады існавання таталітарнай дзяржавы адбылася велізарнейшая дэфармацыя фондаў публічных бібліятэк. Вядома, што ў іх няма дэрэвалюцыйных і замежных выданняў, а значыць, -- і плуралізму поглядаў. Духовныя каштоўнасці папярэдніх пакаленняў знайшлі адлюстраванне выключна ў класічных творах мастацкай літаратуры. Што датычыцца навукова-папулярнай літаратуры па грамадскіх навук і, ў першую чаргу, па гісторыі Беларусі, то яна настолькі прасякнута камуністычнай ідэалогіяй (а часам і створана па пэўных устаноўках), што фактычна фальсіфікавала многія гістарычныя факты.

Знаёмства ж з поглядамі немарксісцкіх філосафаў савецкі чалавек ажыццяўляў па шматлікіх крытычных "распрацоўках", не ведаючы саміх арыгіналаў. Такая і іншая грамадска-палітычная літаратура складала ад 15% да 25%. Таму зразумела, што ў гэтай частцы фонды публічных бібліятэк павінны грунтоўна абнавіцца. Што датычыцца нацыянальнай духоўнай спадчыны, то яна таксама знайшла адлюстраванне ў фондах толькі за савецкі час, і то за выключэннем твораў так званых нацдэмаўцаў, якія ў 20--30-я гады былі рэпрэсаваны, а творы іх выключаны з фондаў па спісах Галоўліта. На першы погляд, беларускія выданні ў фондах публічных бібліятэк прадстаўлены нядрэнна (па назвах -- да 18%, а па экзэмплярнасці -- да 30%). Тым не менш, бібліятэкі аказаліся не гатовымі да задавальнення новых запатрабаванняў, звязаных з працэсам адраджэння нацыянальнай культуры. Зараз новыя імёны ўведзены ў праграмы навучальных устаноў, але творы іх адсутнічаюць у фондах бібліятэк.

Натуральна, што змест фондаў і іх памеры непасрэдна залежаць ад дзяржаўнай палітыкі ў выдавецкай справе. І хця па даных Міністэрства інфармацыі РБ 50% выдаткаў на беларускамоўную дарослую і 75% на дзіцячую літаратуру дзюцца дзяржавай, выдавецтвы знаходзяцца ў цяжкім эканамічным стане, а "Юнацтва" наогул пад пагрозай банкруцтва. Нягледзячы на дзяржаўную падтрымку, рэпертуар літаратуры "адраджэнскага" характару папаўняецца павольна -- адзінкамі, у лепшым выпадку -- дзесяткамі, а выключэнне грамадска-палітычнай і іншай устарэлай літаратуры адбываецца сотнямі і тысячамі. Апрача таго, калектары вельмі дрэнна сталі рэконваць заказы бібліятэк. Так, за апошнія гады па тэмпланах выдавецтваў "Юнацтва" і "Народная асвета" заказы выкананы толькі на 26--40%. Усё больш і больш не хапае сродкаў на набыццё кніг, падпіску перыядыкі.

Таму толькі за апошнія тры гады (1990--1992 гг.) аб'ём фонду публічных бібліятэк скараціўся на 5,6 млн. (з 71,0 млн. да 65,4 млн.).

Яшчэ адна праблема складу фондаў -- амаль поўная адсутнасць у іх нетрадыцыйных носьбітаў інфармацыі (менш 1%), у той час як у практыцы замежных бібліятэк аўдыёвізуальныя дакументы займаюць да 30%. Таму за апошнія гады НББ набыла за свае сродкі і перадала бібліятэкам сістэмы МК 22 тыс. экз. грампласцінак, каля 10 тыс. аўдыёкамплектаў, каля 200 экз. відэафільмаў (апошнія для абласных бібліятэк). Работа ў гэтым напрамку будзе працягвацца. Характэрнай з'явай для бібліятэк у апошнія гады стаў пераход на новую аўтаматызаваную тэхналогію. З самага пачатку канцэптуальна было вызначана стварэнне адзінай сістэмы, а НББ загадам МК N 184 ад 1 снежня 1989 г. было даручана ўзначаліць гэту работу. За параўнальна невялікі тэрмін пройдзены даволі значны і няпросты шлях: распрацаваны некаторыя тэарэтычныя пытанні; выраслі кадры спецыялістаў, здольныя ўкараняць аўтаматызацыю; у НББ аўтаматызавана 15 аддзелаў (з 25), працуе 38 АРМАў; функцыяніруюць дзве сеткі -- камплектаванне і апрацоўка, бібліяграфічная дзейнасць. Чытач можа карыстацца базамі даных (БД) дакументаў "Новыя паступленні" (каля 20 тыс.), рэтраспектыўнай "Нацыянальны дакумент" (10 тыс.), інтэгрыванай БД па культуры і мастацтву (звыш 16 тыс.), а таксама набытай базай "Чарнобыль" (каля 25 тыс.), сацыяльны аспект якой таксама ствараецца ў НББ.

Завершаная распрацоўка канвертара ў Дзяржаўнай бібліятэцы Расіі (Масква) дазволіць у рамках праграмы "Стварэнне сеткі размеркаваных бібліяграфічных БД па культуры і мастацтву краін СНД" сістэматычна абменьвацца інфармацыяй па гэтых пытаннях.

Інтэнсіўна выдзешца аўтаматызацыя ў Магілёўскай (дзейнічаюць 12 камп'ютераў, у тым ліку 10 у сеткавым рэжыме), Мінскай, Гомельскай, Гродзенскай абласных бібліятэках; з 1984 г. пачнуцца работы ў

Віцебскай. Паміж Магілёўскай абласной бібліятэкай і НББ устаноўлена мадэльная сувязь.

На шлях аўтаматызацыі ўступілі таксама ўжо некалькі ЦЭС: Іванаўская і Баранавіцкая -- Брэсцкай, Горацкая, Кіраўская, Моціслаўская -- Магілёўскай абласцей. Для аўтаматызацыі ЦЭС рэспублікі распрацоўваюцца тыпавыя праграмы з іх наступнай адаптацыяй. У якасці генеральнага заказчыка па даручэнню МК выступае НББ.

З улікам эканамічнай і сацыякультурнай сітуацыі ў рэспубліцы будоўля стратэгія і тактыка дзейнасці НББ. Разуменячы сваю адказнасць за адраджэнне беларускай культуры, бібліятэка прыкладае намаганні, каб стаць сапраўдным цэнтрам нацыянальнай культуры. Таму сустрэчы з дзеячамі навукі, культуры, мастацтва, палітычнымі дзеячамі (С.С.Шушкевічам, Н.С.Гілевічам, В.У.Быкавым, І.Г.Чыгрынавым, І.П.Шамякіным, А.М.Адамовічам і г.д.), прэзентацыі кніг, дыскусіі, выставы-прагляды кніг, мастацкія выставы (А.М.Кашкурэвіча, Г.Г. і Н.М.Паглаўскіх, У.С. і М.С.Басальгаў) сталі прыкметнай з'явай культурнага жыцця, шырока асвятляліся ў сродках масавай інфармацыі.

Навуковая дзейнасць НББ у апошнія гады была накіравана на глыбокае вывучэнне змен, што адбываюцца зараз у грамадстве, на пошук месца бібліятэкі як сацыяльнага інстытута ў новай палітычнай, эканамічнай, сацыякультурнай сітуацыі; на распрацоўку актуальных праблем бібліятэчнага абслугоўвання сельскіх жыхароў маланаселеных пунктаў, "Бібліяграфічнае забеспячэнне сацыяльна-эканамічнага развіцця рэспублікі", "Чытач навуковай бібліятэкі г.Мінска і шляхі ўдасканалення яго абслугоўвання"; навукова-практычных канферэнцый -- "Беларуская бібліяграфія як частка нацыянальнай культуры",

<<Бібліятэка і нацыянальная праграма "Спадчына">>, "Бібліятэка і грамадства".

Найбольш значныя змены, як і прагназіравалася ў Канцэпцыі, адбыліся ў метадычнай дзейнасці НББ, што выражаецца ў поўнай адмове ад рэгламентацыі і апекі бібліятэк. Зараз яна накіравана на дапамогу бібліятэкам у пошуках імі свайго індывідуальнага твару і месца ў новай сацыякультурнай сітуацыі, у аўтаматызацыі бібліятэчных працэсаў.

Вялікае месца ў дзейнасці НББ займае падрыхтоўка праектаў нарматыўна-рэгламентуючых дакументаў, паколькі ў выніку развалу былога Саюза ў бібліятэчнай справе Беларусі ўзнік прававы вакуум. Так, за апошнія гады бібліятэка ўзначаліла работу па распрацоўцы праектаў "Канцэпцыі развіцця бібліятэчнай справы ў Рэспубліцы Беларусь", "Закона аб бібліятэчнай справе ў Рэспубліцы Беларусь". Апрача таго, толькі ў 1993 г. падрыхтаваны праекты палажэнняў "Аб арганізацыі сукупнай сеткі бібліятэк РБ", "Аб краязнаўчай рабоце бібліятэк РБ", "Інструкцыі аб бібліятэчных фондах у РБ".

Супярэчлівасць працэсаў, што адбываюцца ў грамадстве, знаходзіць адлюстраванне і на стане матэрыяльна-тэхнічнай базы бібліятэк Міністэрства культуры. З аднаго боку, яна значна ўмацавалася за апошнія тры гады. Калі ў 1990 г. згодна са статыстычнымі звесткамі капітальнага рамонту патрабавалі 537 бібліятэк, а 72 знаходзіліся ў аварыйных памяшканнях, то ў 1992 г. адпаведна -- 82 і 18, гэта значыць колькасць такіх бібліятэк зменшылася ў сярэднім у 5 разоў. Толькі ў г. Мінску за апошнія гады ў абедзвюх ЦЭС амаль 15 бібліятэк атрымалі новыя або адрамантаваныя будынкі. Грунтоўны рамонт зроблены ў Магілёўскай, Гомельскай, Брэсцкай абласных бібліятэках. Новыя памяшканні атрымалі шэраг цэнтральных раённых бібліятэк: Пружанская і Драгічынская -- Брэсцкай вобласці; Лельчыцкая і Мазырская -- Гомельскай вобласці; Слоніўская, Свіслацкая, Бераставіцкая -- Гродзен-

скай вобласці; Любанская, Пухавіцкая, Мінская (Заслаўль) -- Мінскай вобласці; Горацкая, Кіраўская, Мсціслаўская -- Магілёўскай вобласці; Лёзненская -- Віцебскай вобласці.

З другога боку, вядомы прыклады неабгрунтаванага закрыцця бібліятэк, пераводу іх у горшыя ўмовы, продаж бібліятэчных памяшканняў прыватным асобам і камерцыйным структурам (сельская бібліятэка вёскі Лясосна Гродзенскага раёна, Добрушская раённая дзіцячая бібліятэка, Рэчыцкая раённая бібліятэка).

На нашу думку, і ў далейшым развіццё публічных бібліятэк таксама будзе ісці ў не менш складаных і супярэчлівых умовах. Ад работнікаў бібліятэк спатрэбяцца вялікія намаганні, значная аналітычная работа па асэнсаванню новых умоў і свайго месца ў гэтых умовах. У той жа час тэрмінова патрэбна крыўчна-прававая аснова для іх функцыяніравання, пашырэнне ўплыву Беларускай бібліятэчнай асацыяцыі для абароны іх ад "дзікага рынку".

І.А.Прылішч, нам. дырэктара
НББ па навуковай рабоце